

На правах рукопису

РОСТОВСЬКИЙ Олександр Якович

**ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ КЕРУВАННЯ
ПРОЦЕСОМ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ
ШКОЛЯРІВ**

(13.00.01 — Теорія та історія педагогіки)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

00778852 (.)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті педагогічного і психологічного історичного інституті ім. М. В. Гоголя.

Офіційні опоненти:

- академік АПН України, доктор філософських наук, професор ЗЯЗЮН І. А.,
- доктор педагогічних наук, професор КОВАЛЬ Л. Г.,
- доктор педагогічних наук, професор ПАДАЛКА Г. М.

Провідна установа:

Полтавський державний педагогічний інститут ім. В. Г. Короленка.

Захист відбудеться «11» лютого 1994 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 113.15.01 в інституті педагогіки АПН України за адресою: 252001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано «5» січня 1994 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М. П. ЛЕГКИЙ.

ДВ-29.140

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Музика є одним із наймогутніших засобів виховання, що надає естетичного забарвлення всьому духовному життю людини. Якщо змістовність духовної культури становлять естетичні, моральні та світоглядні цінності суспільства, то музика є інтонаційним способом вираження цих цінностей. Створюючи хвилюючий образ світу й людини, розкриваючи психологічне багатство особистості, організовуючи духовне спілкування між людьми і поколіннями, музика стає незамінним засобом творчого збагачення естетичного досвіду людства, його актуалізації і впливу на підростаюче покоління.

Уміння слухати і чути музику не є вродженою якістю. Пізнавально-творчі можливості учнів розвиваються в активній музичній діяльності, у цілеспрямованому аналізі музичних творів, бо тільки власна діяльність є запорукою глибоких переживань, естетичної насолоди, високих художніх смаків і переконань. У процес сприймання музики включається досвід безпосередніх переживань і роздумів учнів, який формується під впливом музичного мистецтва, а також художній досвід, пов'язаний з виконанням. Це дає можливість розглядати сприймання як основу засвоєння школярами втіленого в музиці досвіду естетичних ставлень до дійсності. Тому основним завданням музичного виховання учнів є формування активного сприймання музичних творів.

У сучасній музичній педагогіці накопичено багато наукових знань, які безпосередньо чи опосередковано торкаються питань формування музичного сприймання школярів. Зокрема, досліджувалися питання діагностування і формування музичного сприймання, розвит-

ку музичних здібностей, художньо-образного мислення, культури музичного сприймання, змісту, принципів і методів музично-виховної роботи /Ю.Б.Алієв, О.О.Апраксіна, Е.І.Бальчітіс, В.К.Белобородова, Л.А.Баренбойм, М.П.Блінова, В.Буш, Н.О.Ветлугіна, Н.Л.Гродзенська, Д.Б.Кабалевський, Л.Г.Коваль, А.Кристева, Е.Ліпська, Т.П.Плесніна, К.П.Португалов, В.П.Рева, О.П.Рудницька, Л.О.Хлебникова, Т.Е.Цвєдлїх, Н.М.Чорноіваненко та інші/.

Загальновизнаною стала думка про основоположну роль музичного сприймання для формування всіх видів музичної діяльності і музичної культури в цілому /Е.Б.Асдулін, Д.Б.Кабалевський, В.М.Щацька та інші/. Встановлена пряма залежність рівня музичної вихованості від рівня розвитку здатності до сприймання, розуміння мови й образів музичного мистецтва /Т.Е.Вендрова, Г.С.Дідич, А.А.Пілічяускас, В.Д.Остроменський, Г.С.Рігіна, Ю.А.Соколовський та інші/.

Важливого значення для практики музично-виховної роботи набули висновки про єдність співу-сприймання як природної основи формування у школярів здатності до виконання і сприймання музики /Анатасова-Букова С., С.Бімберг, Т.А.Ільїна, З.Кодаї, Ю.Є.Киевич та інші/, про зв'язок повноцінного сприймання музики із знаннями соціальних норм, естетичних критеріїв мистецтва, здатністю до естетичної оцінки творів, набуттям досвіду творчої діяльності, розвитком музичних потреб /Е.Башич, Б.А.Брилін, В.Г.Еутенко, К.Гофман, Л.В.Горжнова, К.Левандовська, Ф.Лисек, З.Лісса, П.Міхель, С.М.Никитєк, К.Орф, А.Питлак, М.Пшиходзіньська, Д.Рітерман та інші/.

Суттєвим внеском у розкриття проблем формування музичного сприймання стали дослідження психологів, присвячені питанням розвитку мотивації музичної діяльності, музично-перцептивних здібностей, структури художнього переживання /Л.Л.Бочкарьов, В.К.Вілюнас, Вершловський Я., А.Л.Готсдїнер, В.М.М'ясищєв, С.І.Науменко, Г.С. Та-

расов, К.В.Тарасова, Б.М.Теплов та інші/, закономірностей і механізмів сприймання музики або її окремих виразних засобів і елементів музичної форми /С.Н.Беляєва-Екземплярська, Л.І.Благонадьожина, Л.С.Виготський, Є.В.Назайкінський, Ю.М.Раго та інші/. Значний вплив на розвиток музичної педагогіки виявили психологічна теорія перцептивної діяльності /О.В.Запорожець, В.П.Зінченко, Леонтьєв О.М., Б.Ф.Ломов та інші/, теорія поетапного формування розумових дій /П.Я.Гальперін, Н.Ф.Талізїна/, концепція причинної детермінації психічних явищ /С.Л.Рубінштейн/.

Спором у вирішенні проблем формування музичного сприймання стали дослідження, здійснені музикознавцями щодо розкриття природи музики, суті музичного змісту, специфіки музичного мислення, структури музичного сприймання /Б.В.Асаф'єв, О.Г.Костюк, В.М. Максимов, В.Б.Медушевський, Є.В.Назайкінський, Г.І.Панкевич, А.Н.Сохор, О.О.Фербштейн та інші/.

Проблема художнього сприймання, у тому числі музичного, дістала широке осмислення в сучасній філософській літературі /О.Л.Андрєєв, Ю.Б.Борєв, К.Горанов, О.В.Гуліга, І.А.Зязюн, М.С.Каган, Колесник М.І., В.О.Кудїн, О.П.Лановенко, Л.Т.Лєвчук та інші/. Методологічного значення для розвитку музичної педагогіки набуло визнання філософами невичерпності художнього твору, багатозначності його змісту, специфічності художньої інформації, художнього співпереживання, спілкування з творами мистецтва тощо.

Незважаючи на значну кількість опублікованих праць, проблему формування музичного сприймання не можна вважати вивченою у достатній мірі. Навпаки, накопичені знання і факти вимагають подальшого аналізу й узагальнення, розв'язання завдань, поставлених практикою виховної роботи. Зокрема, слабкою залишається поки що методологічна база музично-педагогічних досліджень, не визначені

підходи до розуміння процесу і структури музичного сприймання, розвитку музичного мислення дітей. Недостатньо вивчені й закономірності формування музичного сприймання. Тому теоретичні дослідження не виявляють належного впливу на практику музичного виховання. Однією з причин такого стану є, очевидно, те, що проблема формування музичного сприймання знаходиться на перетині різних наук і це суттєво ускладнює її дослідження.

Не дістала належного теоретичного осмислення багату практика музичного виховання, численні дослідження окремих аспектів музичного сприймання розрізнені, не дають логічної наукової картини цього феномена. Як наслідок цілісна система педагогічних знань про особливості музичного сприймання та його формування у дітей поки що не склалася. Оскільки сфера функціонування музика лише частково підпадає під організоване музичне виховання, очевидно, що можливості музики у вихованні підростаючого покоління реалізуються неповністю. Щоб забезпечити досягнення мети музичного виховання - формування музичної культури особистості, - необхідно посилити керівні функції даного процесу.

У сучасній науці під педагогічним керуванням виховним процесом розуміється організація різнобічної пізнавально-творчої діяльності учнів, встановлення духовної близькості, стосунків взаємної поваги й довіри між учителем і учнями. Педагогічне керування музичним сприйманням має своєрідний характер, оскільки вчитель музики повинен не тільки знати методи керування, але й володіти педагогічною майстерністю, бути артистом, який "заражає" дітей своєю любов'ю до музики, наповнює їх естетичною радістю, впливає на них передусім власним виконанням музики. Сила образного слова вчителя, яке супроводжує виконання музики, може мати вирішальне значення для її виховного впливу. Для проведення методично правильної

виховної роботи важливо визначити наукові основи педагогічного керування музичним сприйманням школярів.

Музичною педагогікою накопичений значний обсяг знань щодо керування процесом музичного сприймання школярів. Однак очевидні її складності теоретичного і практичного порядку. Дослідження, присвячені питанням формування музичного сприймання, торкаються лише окремих аспектів керування сприйманням, але не розкривають методологічних основ вирішення цієї проблеми, не завжди ґрунтуються на достатній експериментальній базі. Тому сучасна педагогіка нерідко не готова запропонувати практичні рекомендації, придатні для використання у реальному музично-вчительному процесі.

У ставленні вчителів до проблеми керування музичним сприйманням спостерігаються дві тенденції. З одного боку, надмірно перебільшується складність керування музичним сприйманням, коли переплетіння різноманітних каналів і чинників впливу на учнів породжує сумніви щодо результативності педагогічних дій. З другого боку, підхід до вирішення складних і суперечливих завдань музичного виховання спрощується, керування музичним сприйманням зводиться до нев'язування слухачам певних стереотипів сприймання. В обох випадках поверхове ставлення до теорії музичного сприймання обертається недостатнім використанням потенціалу музичної педагогіки, складенням методики, не здатної до саморозвитку і самовдосконалення. Керування музичним сприйманням ускладнюється також тим, що значно розширилася сфера стихійного прилучення особистості до музики, у побуті школярів стає переважати спосіб суцільного її сприймання, що зумовило й відповідні жанрові орієнтації дітей на розважальну музику.

Виявлені суперечності між об'єктивними потребами музично-педагогічної практики у плані готовності вчителя до керування музич-

ним сприйманням школярів і станом розкриття цієї проблеми в педагогічній літературі, між соціально вагомими цілями музичного виховання і масовою практикою формування музичного сприймання, між потребами учнів у активній музичній діяльності та можливостями їх реалізації в навчальному процесі тощо, визначають актуальність обраної для дослідження теми.

У загальній проблемі формування музичного сприймання нами виділена її важлива ланка - проблема керування процесом музичного сприймання. У найбільш загальному вигляді ця проблема полягає у теоретичному й експериментальному дослідженні залежності процесу і результату сприймання музичного твору від педагогічних впливів і умов сприймання. На нашу думку, головним тут є питання про те, яким чином численні впливи /організовані або стихійні, передбачувані або непередбачувані/ можуть сприяти або перешкоджати музичному сприйманню. Тут проблема керування музичним сприйманням зближується з проблемою пізнання процесу музичного розвитку людини як цілісного явища.

Таким чином, соціальна значущість і дидактична доцільність педагогічного керування процесом музичного сприймання школярів, відсутність спеціальних досліджень поставленої проблеми визначають актуальність і необхідність даної дисертаційної роботи.

Об'єктом нашого дослідження є процес педагогічного керування музичним сприйманням школярів.

Предмет дослідження складають педагогічні закономірності, умови і методи керування музичним сприйманням школярів.

Мета дослідження полягає в узагальненні та розробці теоретичних і практичних аспектів проблеми керування музичним сприйманням школярів, виявленні закономірних зв'язків між цілеспрямовани-

ми педагогічними впливами та процесом і результатом музичного сприймання школярів.

На основі зазначених передумов сформульована загальна гіпотеза дослідження: Зміст і структура музичного сприймання школярів значною мірою визначаються педагогічними впливами, які мають спрямовуватися на стимулювання й удосконалення форм його свідомого перебігу, активізацію музично-образного мислення, актуалізацію творчих сил особистості. Керування музичним сприйманням буде ефективнішим за умов інформаційного забезпечення цього процесу, створення установки на сприймання, здійснення художньо-педагогічного аналізу, забезпечення взаємодії різних видів мистецтва на уроках музики, організації самостійної музичної діяльності учнів.

У відповідності з поставленою метою визначені такі завдання дослідження:

- здійснити методологічний аналіз проблем формування музичного сприймання школярів, розкрити сутність процесу музичного сприймання та особливості його функціонування;

- виявити сутність процесу керування музичним сприйманням як системного явища, здійснити його структурно-функціональний аналіз, розробити теоретичну концепцію педагогічного керування музичним сприйманням школярів;

- обґрунтувати систему педагогічних умов, які забезпечують ефективне керування музичним сприйманням, виявити суперечності й логіку цього процесу, фактори, що його детермінують;

- дослідити й експериментально перевірити залежність процесу і результату музичного сприймання школярів від педагогічних впливів і умов сприймання, розкрити закономірності, принципи і методи педагогічного керування цим процесом.

Методологічною основою дослідження стали: а/ філософські положення про сутність мистецтва як специфічної форми суспільної свідомості; роль мистецтва у вихованні особистості; особливості художнього пізнання дійсності, творчого процесу сприймання творів мистецтва; б/ висновки загальної і художньої психології щодо активної ролі суб'єкта у перетворюючій діяльності; причинної детермінації психічних явищ; психологічної природи сприймання як процесу взаємодії суб'єкта з об'єктом; ролі емоційних переживань у сприйманні творів мистецтва, механізму впливу мистецтва на людину; в/ обґрунтовані музикознавчою наукою такі провідні теорії і концепції, як теорія інтонаційно-фабульної і комунікативної природи музики, концепції соціальних функцій музичного мистецтва, художньо-музичної діяльності як творчого процесу, діалектичного взаємозв'язку соціального й особистісного у процесі сприймання тощо. У розробці концепції науково-педагогічного пошуку використаний системний підхід до осмислення суті педагогічного керування музичним сприйманням.

Теоретичну основу дисертації склали сучасні дослідження педагогіки, психології, естетики, мистецтвознавства і музикознавства з питань, які безпосередньо чи опосередковано стосуються проблеми педагогічного керування музичним сприйманням школярів. Зокрема, важливого значення для обґрунтування концепції дослідження набуло розуміння музичного виховання як складного діалектичного процесу розвитку художньо-творчих здібностей особистості, здатності до естетичного сприймання і переживання музики. Цей процес не спонтанне, а кероване соціально-педагогічне явище, в якому об'єктивні та суб'єктивні чинники знаходяться у нерозривній єдності. Музично-педагогічний процес має ймовірнісний характер, оскільки значна частина причин і чинників, які впливають на музичне

сприймання, не піддається ефективному контролю або залишається невідомою.

Науковий аналіз музичного сприймання і керування ним передбачає розгляд його як процесуального явища, зумовленого часовою природою музичного мистецтва. Як динамічна система, музичне сприймання є процесом поступового заглиблення слухача в естетичний зміст твору в результаті якісних зрушень, утворення нових зв'язків і взаємозалежностей підсистем /тезаурусу, естетичного почуття смаку, ідеалів, потреб, інтересів, характеру естетичної діяльності тощо/. Такий підхід до музичного сприймання – важлива методологічна позиція для його аналізу і керування ним.

Музичне сприймання є закономірним процесом, в якому існують загальні, істотні та відносно стабільні зв'язки і залежності. Суб'єктивний і невизначений характер сприймання не виключає його закономірного перебігу. Успішне керування сприйманням вимагає від учителя розуміння цих закономірностей.

Сприймання музики є одним із видів психічної діяльності людини і стає можливим у процесі її активної діяльності, спрямованої на виявлення змісту музичного твору. Тому формування естетичного ставлення до музики повинне базуватися на власній активності учнів, їхній роботі над "музичним матеріалом". Керування цим процесом слід спрямовувати на розвиток такої пізнавальної діяльності учнів, яка б відповідала поставленій меті. Як і будь-який інший процес, процес формування музичного сприймання є закономірною, послідовною, неперервною зміною станів тих елементів, взаємодія яких складає навчальний процес. Виходячи з цього, він може бути пізнаним лише в тій мірі, в якій розкритий механізм цієї взаємодії.

Одна з найважливіших закономірностей музичного сприймання – неусвідомленість інтуїтивного осягнення художнього змісту /Вигот-

ський Л.С., Є.В.Назайкінський/. При самоаналізі слухачами своїх вражень і переживань ці приховані компоненти сприймання набувають форми образного метафоричного визначення або наочного уявлення. Ступінь усвідомленості музичних вражень і переживань залежить від адекватності цих форм безпосереднім враженням, які підлягають осмисленню.

Естетичні переживання слухачів залежать від попередніх усвідомлених актів, які включаються в процес музичного сприймання як його необхідна умова. Тому керування ним повинне передбачати розвиток свідомих компонентів музичного сприймання і спрямовуватися на осягнення внутрішньої природи музики /її художньо-виразних засобів, їх ролі у створенні музичного образу/ та її соціальних функцій /життєвих зв'язків, ідейно-естетичного змісту, пізнавальної, комунікативної, виховної та інших функцій/.

Естетичний взаємозв'язок дитини з дійсністю забезпечується єдністю об'єктивних і суб'єктивних чинників педагогічного процесу. Музичному вихованню сприяє не тільки цілеспрямоване й послідовне педагогічне керування, але й ціннісне ставлення учнів до музики, їх здатність до сприймання творів мистецтва.

Сукупність викладених теоретичних положень склала основу розробленої нами концепції педагогічного керування процесом музичного сприймання школярів. В узагальненому вигляді її суть полягає у ставленні до музичного сприймання як до основи музичного виховання; у розгляді музичного сприймання як керованого соціально-педагогічного явища, в якому об'єктивні та суб'єктивні чинники знаходяться у нерозривній єдності та взаємозв'язку; у визначенні провідної ролі вчителя у спільній діяльності з учнями, спрямованій на осягнення естетичного змісту музичного твору; у спрямованості педагогічної діяльності на розвиток такої пізнавально-творчої діяль-

ності учнів, яка б відповідала поставленій меті; у формуванні такого естетичного ставлення учнів до музики, яке б базувалося на їхній власній активності, цілеспрямованому аналізі музичних творів; у зверненні до музики крізь призму її життєвих зв'язків з духовним, матеріальним та практичним світом людини; у доцільному використанні взаємозв'язків музики з іншими видами мистецтва; у розкритті змісту музичних творів на основі осягнення школярами суті й закономірностей музичного мистецтва; в опорі вчителя на знання психологічних і художніх особливостей і закономірностей музичного сприймання; у прагненні вчителя до системного аналізу педагогічного процесу, в якому його складові елементи розглядаються у їх логічному взаємозв'язку і взаємозумовленості.

Методи та організація дослідження.

Для вирішення поставлених завдань використані методи теоретичного та експериментально-емпіричного рівнів. До першої групи належать методи теоретичного аналізу і синтезу, абстрагування й ідеалізації, моделювання і конкретизації теоретичного знання. Ці методи сприяли осмисленню суті музичного сприймання, розкриттю теоретичних основ керування цим процесом, виділенню основних елементів педагогічного процесу, створенню теоретичної моделі керування музичним сприйманням, визначенню закономірностей цього процесу тощо. Другу групу утворюють такі методи, як педагогічне спостереження, самоспостереження /у можливих випадках/, бесіди, анкетування, опитування, організація пізнавально-теоретичної діяльності учнів, вивчення результатів педагогічної діяльності, узагальнення педагогічного досвіду тощо.

Експериментальна робота пов'язувалася з допустимими цілеспрямованими впливами безпосередньо на процес музичного сприймання або виражалася в практичній перевірці певних форм керування ним

у лабораторних умовах та в умовах класу. Вона проводилася шляхом створення різних типів експериментальних ситуацій сприймання музики, а саме: стиглулюючих ситуацій, необхідних для створення ус-тановки на сприймання; формуючих ситуацій, в яких досягався очі-куваний результат; контрольних ситуацій, в яких виявлялися сфор-мовані у попередніх ситуаціях уміння і навички сприймання. Для аналізу задучалися не тільки власні спостереження й експеримента-льні дані, але й численні факти з наукової літератури, розповідей вчителів, відвіданих уроків музики.

Ефективність керування музичним сприйманням визначалася нами шляхом виявлення ступеня адекватності сприймання, аналізу поведін-ки школярів у конкретних педагогічних ситуаціях. Відправними точ-ками для оцінки "правильності" і глибини музичного сприймання служили опора на задум композитора та визначення творчого харак-теру сприймання. Різноманітність слухацьких вражень розглядалася нами на двох логічних рівнях - рівні аналізу конкретних ситуацій сприймання та на рівні аналізу художньо-творчого процесу сприй-мання. Результативність педагогічних впливів визначалася якістю музичного сприймання, пізнавально-творчою активністю і самостій-ністю учнів, їх ставленням до діяльності сприймання.

Дослідження проводилося протягом 1976-1992 років і охоплювало кілька етапів науково-педагогічного пошуку.

Пер ш и й е т а п /1976-1980 рр./ визначається вивченням науково-методичної літератури, постановкою проблеми керування му-зичним сприйманням школярів, проведенням практичної і експеримен-тальної роботи, пов'язаної з пошуком шляхів керування музичним сприйманням, оптимальних умов як основи керування цим процесом.

Д р у г и й е т а п /1981-1986 рр./ пов'язаний з детальною розробкою обраної проблеми. Здійснені методологічний аналіз проб-

лем формування музичного сприймання, структурно-функціональний аналіз процесу педагогічного керування музичним сприйманням, продовжена практично-експериментальна робота в школі по вивченню закономірностей цього процесу.

Третій етап /1987-1992 рр./ характеризується вирішенням проблеми у теоретичному і практичному планах. Головна увага зверталася на концептуальний розгляд проблеми, теоретичне і методичне обґрунтування методів і умов, які забезпечують оптимальне керування музичним сприйманням. Проводиться апробація основних положень і рекомендацій дослідження та впровадження їх у навчально-виховний процес.

Наукова новизна дослідження:

1. Теоретично й експериментально обґрунтована концепція керування музичним сприйманням, спрямована на пошук педагогічно доцільних і ефективних шляхів та методів, які забезпечують організацію і координацію художньо-творчої діяльності учнів у процесі сприймання.

2. Досліджені закономірності педагогічного керування музичним сприйманням, які дозволяють передбачати характер і результат музичного сприймання, наслідки педагогічних впливів, створювати умови для успішного музичного розвитку школярів.

3. Виявлена сутність процесу формування музичного сприймання, що включає розвиток у слухачів здатності до усвідомлення сприйнятого образу шляхом розширення емоційного досвіду, асоціативного фонду, музично-слухових уявлень і на цій основі - емоційно-образного категоріального апарату; спрямування набутих знань, досвіду і змін на глибше переживання й осмислення змісту музичного твору.

4. Розроблений та експериментально апробований метод художньо-педагогічного спілкування як інтегруючий метод керування музичним сприйманням, який дає можливість об'єднати засоби педагогічного впливу на школярів, забезпечити цілісність процесу формування музичного сприймання, спрямувати взаємодію вчителя та учнів на встановлення духовного зв'язку з цінностями музичного мистецтва, створити атмосферу колективного естетичного переживання змісту музичного твору.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковій розробці актуальних питань теорії і практики музичного виховання школярів, а саме: у висвітленні методологічних аспектів проблеми формування музичного сприймання школярів, що сприятиме систематизації результатів наукових досліджень, слугуватиме основою подальшого наукового пошуку; розкритті теоретичних основ педагогічного керування музичним сприйманням, здійсненні структурно-функціонального аналізу цього процесу, що сприятиме подальшому дослідженню взаємодії та функцій елементів педагогічної системи "музика - вчитель - учень", об'єднанню в логічну систему накопичених знань про педагогічне керування музичним сприйманням школярів; виділенні педагогічних умов керованого формування музичного сприймання, які розширюють уявлення про можливості педагогічного опосередкування цього процесу; визначенні суперечностей керування музичним сприйманням, що виступають рушійною силою виховного процесу і розкривають логіку й напрями педагогічної діяльності; виявленні закономірностей і принципів педагогічного керування музичним сприйманням, які мають важливе значення для розробки загальної концепції формування музичної культури особистості.

Практичне значення дослідження визначається розробкою практичних і методичних аспектів проблеми керування му-

зичним сприйманням школярів. Нами обгрунтовані шляхи удосконалення процесу музичного виховання, експериментально перевірений метод художньо-педагогічного спілкування як інтегруючий метод керування музичним сприйманням, запропонована конкретна методика музично-виховної роботи.

Матеріали дисертації лягли в основу виданих навчально-методичних посібників для вчителів музики та студентів, де розкрито методика керування процесом музичного сприймання, художньо-педагогічного аналізу музичних творів, взаємозв'язку творів різних видів мистецтва на уроках музики; використані у поурочних методичних розробках до програм з музики для I-8-х класів загальноосвітньої школи, у курсах лекцій з теорії і методики музичного виховання для студентів і слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів музики.

Теоретичні та методичні положення дисертації можуть бути використані при розробці спецкурсів і курсів лекцій, написанні навчально-методичних посібників, підручників і програм, проведенні досліджень з актуальних проблем музичної педагогіки.

Обгрунтованість і достовірність наукових результатів і висновків дисертації забезпечуються системним аналізом теоретичного й емпіричного матеріалу; теоретико-методологічною позицією автора, що лягла в основу розробленої концепції керування процесом музичного сприймання; використанням сукупності методів науково-педагогічного пошуку, які відповідають проблемі дослідження і взаємодоповнюють один одного.

Особиста участь дисертанта в одержанні наукових результатів полягає в багаторічному самостійному дослідженні методологічних, теоретичних і методичних аспектів проблеми; у проведенні дослідно-експериментальної роботи в загальноосвітніх шко-

лах; наданні методичних консультацій вчителям і студентам, які брали участь у педагогічному експерименті; в узагальненні власного досвіду роботи вчителем музики і доцентом педагогічного інституту /проведення уроків музики, читання спецкурсів і курсів лекцій з теорії і методики музичного виховання, керівництво педагогічною практикою тощо/; у керівництві науково-дослідною роботою студентів і викладачів кафедри музичного виховання Ніжинського педагогічного інституту, яка проводилася в руслі нашої концепції; у керівництві авторською групою по підготовці програм з музики для I-8-х класів загальноосвітніх шкіл.

Н а з а х и с т в и н о с я т ь с я :

1. Концепція керування процесом музичного сприймання школярів, що ґрунтується на підході до сприймання як керованого соціально-педагогічного явища, в якому об'єктивні та суб'єктивні чинники знаходяться у нерозривній єдності та взаємозв'язку; на визнанні провідної ролі вчителя у спільній діяльності з учнями, спрямованій на досягнення змісту музичного твору; на активізації музичної діяльності учнів, яка б відповідала поставленій меті.

2. Закономірності керування музичним сприйманням, які відбивають стійкі зв'язки і залежності між діяльністю вчителя, учнів і музичним твором як об'єктом сприймання у навчальному процесі.

3. Педагогічні умови керованого формування музичного сприймання, необхідні для естетичного досягнення музичного твору, які передбачають інформаційне забезпечення музичного сприймання, формування установки на сприймання, виховання вміння аналізувати музику, забезпечення взаємодії різних видів мистецтва на музичних заняттях, організацію і координацію діяльності учнів у процесі сприймання.

4. Метод художньо-педагогічного спілкування як інтегруючий метод керування процесом музичного сприймання, суть якого полягає в доцільній організації художньо-змістовного спілкування вчителя і учнів на основі підготовки до сприймання, аналізу й обміну враженнями про музичний твір.

Апробація результатів дослідження здійснювалася у процесі практично-дослідної роботи в школі, яка проводилася особисто автором і під його керівництвом - учителями музики загальноосвітніх шкіл, у ході керівництва педагогічною практикою студентів музично-педагогічного факультету Ніжинського педінституту.

Основні положення і результати дослідження висвітлювалися на міжнародній /Херсон, 1991/, всесоюзних /Казань, 1980; Суми, 1979; Баку, 1982; Алма-Ата, 1989; Чернігів, 1990/, міжреспубліканських /Фрунзе, 1980; Могильов, 1982; Москва, 1991/, республіканських /Косів, 1980; Ніжин, 1991, 1992, 1993/, внутрівузівських науково-практичних конференціях і семінарах, опубліковані в науково-методичних збірниках та журналах.

З основними результатами і рекомендаціями дисертації знайомилися слухачі республіканських і обласних /Чернігів, Ніжин, Київ, Луганськ/ курсів підвищення кваліфікації викладачів педучилищ і вчителів музики загальноосвітніх шкіл.

Впровадження результатів дослідження. Матеріали і результати дослідження лягли в основу написаних автором навчально-методичних посібників для студентів і вчителів: "Розкриття героїчної теми на уроках музики у 5-7 класах" /К.: Рад.шк., 1987/, "Художньо-педагогічний аналіз музичних творів у школі" /К.: Рад.шк., 1989/, "Керівництво процесом сприймання музики школярами" /К.: Рад.шк., 1990/, "Взаємозв'язок різних видів мистецтва на

уроках музики" /К.: Освіта, 1991/, "Викладання музики у молодших класах: 4-й клас" /К.: Освіта, 1992/; поурочних методичних розробок до програм з музики для 1-3-х класів загальноосвітньої школи, написаних особисто автором і під його керівництвом - групою вчителів і науковців України /К.: Рад.шк., 1988, 1990; К.: Освіта, 1991, 1992/.

Основні теоретичні положення й експериментальні матеріали дисертації широко використовуються у курсі лекцій з теорії і методики музичного виховання, який читає автор студентам і слухачам курсів підвищення кваліфікації вчителів музики, спецкурсах "Педагогічні основи формування музичного сприймання школярів", "Керування процесом сприймання музики школярами", "Методологічний аналіз проблем музичної педагогіки", прочитаних у 1980-1993 роках студентам музично-педагогічного факультету Ніжинського педагогічного інституту.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатку.

У в с т у п і обґрунтована актуальність проблеми педагогічного керування процесом музичного сприймання школярів; визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, методологічні та теоретичні основи, завдання і методи дослідження, наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи, положення, які виносяться на захист; розкриті питання апробації та впровадження результатів дослідження в практику роботи загальноосвітніх шкіл, у систему підготовки і підвищення кваліфікації вчителів музики.

У першому розділі - "Методологічні та теоретичні проблеми формування музичного сприймання школярів" - здійснений загальний огляд досліджень, присвячених проблемі формування музичного сприймання, методологічний аналіз явищ і процесів музично-педагогічної теорії і практики, пов'язаних з цією проблемою; розкрита сутність процесу музичного сприймання, особливості музичного сприймання школярів та педагогічні проблеми його формування, обґрунтована концепція і методика дослідження.

Музичне сприймання є багатограним процесом, в якому взаємодіють багато елементів, спільних для багатьох людей і особливих для конкретної людини. Це складна динамічна система, яка складається з множинності умов, функцій, операцій і механізмів, з їх особливими властивостями, структурою і змістом. Дослідження цього процесу здатне виявити специфіку музичного сприймання, відкрити нові аспекти його формування.

Загальну методологію процесу формування музичного сприймання складають знання про багатифункціональну природу мистецтва; своєрідність впливу мистецтва на людину, на суспільну психологію; сутність творчого процесу створення, виконання і сприймання творів мистецтва, активну природу художнього сприймання як способу реалізації естетичного ставлення до мистецтва; невичерпність, багатозначність змісту музичного твору, принципову множинність його теоретичних, виконавських і слухачьких інтерпретацій; "самоцільність" спілкування людини з мистецтвом тощо. Філософське і загальнонаукове осмислення суті мистецтва, його ролі в суспільному й особистому житті кожної людини, закономірностей художнього пізнання дійсності сприяє виробленню методологічних установок, які дозволяють орієнтуватися в емпіричному матеріалі, у численних теоріях і концепціях, результатах експериментальних досліджень.

Суттєвими для формування музичного сприймання є методологічні положення про єдність музичного мистецтва і знань про нього; гуманістичну спрямованість творчих форм художнього спілкування з музикою; пріоритетність інтонаційного мислення у пізнанні музики; роль суб'єктно-особистісного ставлення до музики в процесі її пізнання; глибинну спільність всіх видів музичної діяльності; адекватність сприймання як культурну норму в світлі музично-мовних, жанрових, стилістичних і духовно-ціннісних принципів культури; багатофазність, стадіальність становлення музичного образу; активно-творчий характер музичного сприймання, роль життєвого досвіду в сприйманні музичних творів тощо.

Проблеми, які постають перед сучасною теорією і практикою формування музичного сприймання, значною мірою пов'язані з їх слабкою методологічною базою; недостатністю нових концепцій і ідей, досліджень результативності впровадження наукових знань у практику та зворотного впливу педагогічної практики на науку; відсутністю критеріїв об'єктивності різних методів дослідження, їх взаємозв'язків з методами інших наук. Тому збагачення методології музичної педагогіки використанням плідотворних методів суміжних наук, більш активне вивчення музичного сприймання як художньої діяльності, що охоплює творчість, виконавство і власне сприймання, як самотній вияв музичної індивідуальності людини, необхідні для пізнання суті музичного сприймання, його закономірностей, пошуку ефективних шляхів і засобів педагогічного керування ним.

Музичне сприймання є складним, поліфункціональним і суперечливим процесом, що неодмінно слід враховувати у педагогічній діяльності. Суть його суперечностей насамперед полягає в тому, що, з одного боку, структура, спрямованість і змістовність сприймання запрограмовані музичним твором, а з другого - воно включає творчу

діяльність слухача, яка змінює втілені в творі образи під впливом індивідуального життєвого і художнього досвіду, естетичних ідеалів, світоглядних позицій, цілеспрямованості тощо.

На основі аналізу багатьох підходів до розуміння процесу музичного сприймання, в дисертації виділена їх спільність: процес музичного сприймання включає перцептивне сприйняття звукового потоку, осягнення семантики музичної мови, інтерпретацію художнього змісту музичного твору. Зрозуміло, що виділення цих елементів є умовним, оскільки процес сприймання характеризується насамперед цілісністю. Сприймання музики має початок, перебіг і кінець, визначається початковим і кінцевим станом слухача. Тому кожен акт сприймання - це процес і одночасно елемент більш тривалого процесу формування музичного сприймання. У педагогічному плані умовне виділення з структури процесу музичного сприймання певних рівнів чи етапів дозволяє логічно спрямувати виховний процес, формувати такі вміння музичної діяльності, які відповідають визначеному рівню сприймання.

Пізнати суть процесу музичного сприймання дуже важко, оскільки його внутрішній перебіг прихований від дослідника. Його можна виявити тільки за зовнішніми реакціями слухачів, за матеріалізованими джерелами. Тому так важлива абстракція для проникнення в сутність процесу музичного сприймання. У цьому полягає одна з причин труднощів розгляду педагогічних проблем керування процесом музичного сприймання.

У розділі детально розглянуті вікові особливості музичного сприймання школярів. Підкреслено, що ці особливості визначаються передусім обмеженим життєвим і художнім досвідом дітей, специфікою мислення. Вікові межі сприймання вкрай нестійкі, динамічні, мінливі, дуже диференційовані і залежать від зовнішніх впливів. У роз-

вितку музичного сприймання виділяються умовні етапи, які характеризуються певною якістю сприймання і в основному збігаються із загальноприйнятою віковою періодизацією. На цей процес благотворно діють два чинники: багатство музичних вражень і їх повторність. Для формування музичного сприймання необхідні: а/ організація систематичного і цілеспрямованого сприймання як розгорнутого процесу, що відповідає певним пізнавальним і навчальним завданням; б/ постановка навчальних завдань, які б забезпечили процес сприймання, накопичення знань і досвіду музичної діяльності. Центральною ланкою цього процесу є власна музична діяльність учня.

Формування повноцінного музичного сприймання школярів вимагає розвитку їхньої емоційної сфери, творчої активності, здатності до розуміння і переживання музики, збагачення естетичного досвіду тощо. Отже, у процесі формування музичного сприймання вирішуються завдання, які стоять перед музичним вихованням взагалі. Тому формування музичного сприймання є тією проблемою, правильне вирішення якої позначається на стані теорії і практики музичного виховання в цілому.

Залежно від дії чинників, які зумовлюють адекватне досягнення учнями змісту музичних творів, сприймання може істотно змінюватися. Створення тезаурусу, накопичення школярами музично-естетичного досвіду і виховання вмінь сприймання автоматично не можуть забезпечити високий рівень досягнення музики. Для цього потрібні умови, за яких цей тезаурус і досвід слухачів могли б актуалізуватися. Необхідне включення у процес музичного сприймання духовного потенціалу особистості, її творчих сил. Це ставить високі вимоги до педагогічного керування процесом музичного сприймання школярів.

У дисертації підкреслено, що проблема розробки загальної теоретичної концепції, яка б дала можливість в єдиній системі понять

охопити численні наукові дані, накопичені в психолого-педагогічних дослідженнях, у суміжних науках, у практиці музично-виховної роботи, належить до найактуальніших проблем теорії і методики формування музичного сприймання. Тому обґрунтування теоретичної концепції керування музичним сприйманням стало важливим завданням нашого дослідження.

В основу методики дослідження обраної проблеми покладено три аспектних положення. По-перше, це гіпотеза про залежність процесу і результату сприймання музичного твору від педагогічних впливів і умов сприймання. По-друге, це ідея про певну відповідність між структурою музичного твору з його процесуальною природою і структурою сприймання. По-третє, це думка про те, що керування музичним сприйманням є частиною процесу формування особистості дитини, тому його дослідження має спиратися на загальні педагогічні закономірності і загальні властивості психічного відображення дійсності.

Д р у г и й р о з д і л - "Теоретичні основи педагогічного керування процесом музичного сприймання школярів" - присвячений дослідженню музичного сприймання як керованого процесу з позицій системного підходу і теорії керування, структурно-функціональному аналізу процесу педагогічного керування музичним сприйманням школярів.

Керування музичним сприйманням можна звести до такої моделі: учитель, орієнтуючись на мету педагогічної діяльності та володіючи інформацією щодо учнів та музичного твору, планує і здійснює певні керівні впливи. Зворотна інформація щодо їх реалізації в змісті і рівні сприймання, процесі його перебігу, зумовлює характер і спрямованість нових керівних впливів. Цей процес триває до досягнення цілі керування. Отже, керувати музичним сприйманням - це означає передбачати ефективні шляхи реалізації поставленої ці-

лі, оптимальні /з огляду на якість, глибину, дійовість/ засоби і методи, які забезпечують її досягнення. При цьому має враховуватися природа музичного сприймання і кожен вплив на нього повинен погоджуватися з особливостями його протікання. Керування музичним сприйманням має ймовірнісний характер, оскільки значна частина причин і факторів, які виявляють вплив на процес сприймання, не підлягає ефективному контролю або просто залишається невідомою. Складність керування процесом музичного сприймання визначається також глибиною педагогічних спрямувань учителя, способом і рівнем включення учнів до музичної діяльності.

Необхідність ефективного керування музичним сприйманням виводить на перший план його інформаційні аспекти - вчителю необхідна інформація про твір, учнів, процес сприймання. Саме пов'язані з методикою використання цієї інформації питання є найскладнішими для вчителя. Підкреслено, що використання теорії керування у формуванні музичного сприймання сприятиме не тільки систематизації накопичених педагогікою знань, але й виявленню нових закономірностей процесу музичного виховання, переосмисленню функцій і можливостей суб'єктів і об'єктів керування, виділенню основних стадій процесу керування, збагаченню методики педагогічних впливів на учнів-слухачів і отриманню зворотної інформації про їх результативність.

Проблема педагогічного керування музичним сприйманням настільки складна і багатогранна, що потребує системного підходу до свого дослідження. Це визначається необхідністю зіставити між собою частини і ціле у музично-виховному процесі, встановити взаємозв'язки і взаємозалежності між науковими даними педагогіки, музикознавства і суміжних наук, між явищами і фактами педагогічної практики, об'єднати в логічну систему накопичені знання про особ-

ливості музичного сприймання і виконання музики тощо. Якщо розуміти під системою музичного виховання цілісну сукупність взаємозв'язаних елементів виховного процесу, то педагогічне керування музичним сприйманням виступає функціональним елементом цієї системи. Він забезпечує оптимальне формування музичного сприймання школярів і в свою чергу є складною динамічною системою факторів процесу керування музичним сприйманням, яка утворює єдність і взаємозалежність між впливом об'єктивних факторів, цілеспрямованим і організованим педагогічним впливом та художньою активністю особистості.

Незважаючи на значні досягнення сучасної музичної педагогіки, досить важко виділити дослідження процесу формування музичного сприймання, які можна віднести до системних. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, ще до поширення ідей системного підходу в музичній педагогіці були створені концепції, які в змістовному плані мали елементи системності, хоча, зрозуміло, системна термінологія в них відсутня. Йдеться, насамперед, про ідеї Б.В.Асаф'єва щодо формування музичного сприймання. По-друге, досить часто системна термінологія використовується в дослідженнях, які, по суті, до системних віднести не можна. По-третє, багатозначність у розкритті різних аспектів формування музичного сприймання, різноманітність і складність форм і методів навчання породили в музичній педагогіці системні описання, зіставити які досить важко.

У дисертації встановлено основні аспекти системного підходу до дослідження процесу керування музичним сприйманням школярів. По-перше, системний підхід передбачає дослідження музичного сприймання крізь призму закономірностей формування об'єктивного музичного образу. В його основі лежать уявлення про цілісність і предметність слухацького образу, про багатоваріантність приймання, багатомірний характер музичного образу. По-друге, у рамках чис-

многь підходу процес формування музичного сприймання слід розглядати як взаємодію трьох основних підсистем психічного відображення дійсності /когнітивна, комунікативна, регулятивна/. Системний розгляд процесу сприймання відповідно передбачає системний підхід до керування цим процесом. Значення педагогічної системи "музика - вчитель - учень" полягає в тому, щоб створити необхідні "достатні умови для задоволення потреб учнів у спілкуванні з музикою, підтримувати й розвивати ці потреби на все вищому рівні, забезпечуючи систематичний і творчий характер цього спілкування.

Використовуючи метод структурно-функціонального аналізу, в дисертації розглядається сутність процесу керування музичним сприйманням з огляду на його загальну структуру, співвідношення складових частин, їх взаємозв'язків і залежностей. Уявлення про чинники, структуру і динаміку цього процесу озброє знаннями про його сутність і особливості, вихідні позиції педагогічної діяльності.

Якщо уявити кінцевий результат музичного сприймання /ідеальна норма/ теоретично, оскільки цей процес нескінченний, то слухачське сприймання має набути цілісності й глибини, спрямованості на осягнення авторського і художнього світу твору, здатності оцінювати стилістичні особливості музики і її виконання. Така якість музичного сприймання можлива лише за умови сформованості у слухача відповідної музичної культури, що становить мету музичного виховання взагалі. Оскільки сприймання є основою музичного виховання, мета керування процесом музичного сприймання в основних рисах збігається із загальною метою музично-виховного процесу.

На основі здійсненого аналізу визначена основна схема процесу керування музичним сприйманням: від цілей музичного виховання до їх реалізації у педагогічних впливах на учнів і через їхню музичну діяльність - до формування естетичного ставлення до музики як

виховного результату. У дисертації доведено, що керування музичним сприйманням має прагнути до зменшення невизначеності процесу сприймання, яка викликається як внутрішніми, так і зовнішніми впливами, нерідко деструктивними. Кожен складовий елемент цього процесу характеризується множинністю станів у численних зв'язках і взаємодіях з іншими елементами. Зрозуміло, що вчитель не може врахувати всі обставини і стани всіх учнів на уроці. Тому педагогічне керування неодмінно передбачає певну обмеженість численних зв'язків і факторів та врахування тих суттєвих зв'язків, які сприяють повноцінному сприйманню у конкретній ситуації. Виходячи з цього, основою успішного функціонування процесу керування музичним сприйманням виступає інформація про зовнішнє середовище, внутрішній стан учня, умов сприймання тощо, яка спрямовує організовану взаємодію вчителя та учнів і, таким чином, стає реальним фактором керування музичним сприйманням. У дисертації розкриті функції інформації на різних етапах керування музичним сприйманням, розглядаються вимоги, яким має відповідати інформація: адекватність, повнота, художність, доступність, своєчасність, безперервність.

У т р е т ь о м у розділі - "Створення педагогічних умов як основа керування процесом музичного сприймання школярів" - розкриваються результати дослідження педагогічних умов, необхідних для глибокого сприймання і переживання художньо-образного змісту музичних творів. Підкреслюється, що визначеність музичного сприймання системою факторів /від психологічної установки до випадкових впливів/ має методологічне значення, адже художній світ твору відтворюється слухачем з урахуванням усіх впливів, у тому числі й позамузичних, ситуативних. Зосередження уваги на сприйманні музики, спрямування активності на спілкування з музикою як уможливлення цінності можливі лише за умов, які б забезпечували її діяльність.

До найважливіших умов належить, насамперед, інформаційне забезпечення музичного сприймання. У науково-методичній літературі форми реалізації цієї умови дістали досить повне розкриття: детально висвітлені особливості бесід і розповідей про музику, зміст і форма вступного слова, роль учителя у доборі й передачі інформації тощо. Виявлено суттєві розбіжності в реалізації здобутків музичної педагогіки, зокрема, спостерігалися надмірність або недостатність підготовчої інформації, зведення вступного слова до повідомлення біографій композиторів і переліку їх творів, фальшива патетика, нав'язування оцінних суджень про музику, довільних програм, надмірна конкретизація змісту твору тощо. У процесі дослідження випробувані та подані зразки педагогічно доцільних бесід і розповідей про музику, підкреслюється, що їх ефективність значною мірою визначається особистістю самого вчителя, його музичним талантом і педагогічною майстерністю, багатством інтелекту і душевною чуйністю.

На основі досвіду роботи і проведених спостережень виділена інша необхідна умова - формування установки на музичне сприймання. Якість і глибина музичного сприймання залежить від внутрішньої настроєності слухачів на музику, тому без урахування готовності учнів до сприймання педагогічні впливи учителя, як би добре вони не були продумані, бажаного ефекту не дадуть. Установка на сприймання значною мірою визначається ситуацією, в якій відбувається музична діяльність учнів. У дисертації проаналізовані різноманітні ситуації сприймання музики школярами, виділені чинники, які позитивно впливають на створення сприятливих умов сприймання. Це дало підстави для висновку, що педагогічний аналіз ситуації сприймання музики є аналізом стану цілісної системи "музика - вчитель - учень" з позицій вчителя і учнів. Складність такого аналізу полягає в то-

му, що ситуації сприймання, характер якого визначається жанром, способом виконання, формою трансляції тощо, дуже різноманітні. Тому виділяються лише ті особливості осягнення музичного твору, які залежать, передусім, від учителя, діяльність якого здебільшого має вирішальне значення для організації процесу музичного сприймання. Зазначається, що педагогічна ситуація музичного сприймання руйнується під дією таких чинників: при незбітаних установках учителя і учнів, при відсутності комунікативного контакту між учителем і учнями, при негативній установці вчителя на клас та навпаки, при звуженні функції спілкування до інформаційної, при неправильній оцінці вчителем психічного стану учнів тощо. Наведені причини руйнування ситуації музичного сприймання можуть стати психологічним бар'єром у спілкуванні з учнями на уроці. Тому самоаналіз педагогічних ситуацій, виявлення неефективних стереотипів власної поведінки, пошук нових прийомів спілкування є важливим завданням учителя.

Важливою умовою формування музичного сприймання є здійснення школярами аналізу музичних творів, у процесі якого вони набувають досвіду художньо-творчої діяльності, оволодівають знаннями, уміннями і навичками, необхідними для сприймання музики. У дисертації висвітлені основні науково-методичні аспекти художньо-педагогічного аналізу музичних творів у школі. Встановлено, що художньо-педагогічний аналіз сприяє поглибленню музичного сприймання тоді, коли вчитель, розуміючи, що музика впливає на людину силою того ставлення до світу, яким володіє композитор. І яке він виразив у творі в цілому, а не в окремих деталях, спрямовує увагу дітей на виявлення авторської позиції. При аналізі музичних творів слід виходити з того, що суб'єктивність музичного сприймання зумовлена інваріантними елементами музики і проявляється неповторчим особистісним ставленням до життя, життєвим і художнім досвідом учнів. Варі-

антність і багатозначність слухавських інтерпретацій сприяє тому, що при зіткненні думок учнів у ході колективного аналізу музики розкриваються нові грані змісту, виявляється творчий задум композитора.

Забезпечення доцільного взаємозв'язку різних видів мистецтва на уроках музики також є необхідною умовою формування музичного сприймання школярів. У дисертації підкреслюється, що ідея взаємозв'язку мистецтв, яка ґрунтується на цілісності сприймання творів мистецтва, має стати однією з провідних при керуванні музичним сприйманням школярів. Взаємодія мистецтв буде доцільною і дійсно творчою лише тоді, коли кожне з них збереже свою специфіку, свою форму художнього мислення. Коли ж ця специфіка ігнорується, то взаємодія мистецтв порушується і втрачає педагогічну доцільність. Звернення до творів інших видів мистецтва буде виправданим тоді, коли педагогічні впливи будуть спрямовуватися на виховання в учнів уміння цінувати, розуміти, емоційно і свідомо сприймати музику в усій сукупності її зв'язків з життям і явищами духовної культури.

Важливою умовою формування музичного сприймання є організація творчої діяльності учнів у процесі сприймання. У розділі розкриті наукові аспекти залучення школярів до діяльності сприймання, проаналізовані основні методичні підходи до цієї проблеми, узагальнений педагогічний досвід. Підкреслюється, що музичне сприймання - процес глибокий, малодоступний зовнішньому спостереженню, що ускладнює як діагностику осягнення музики школярами, так і керування ним. Тому великого значення набуває така організація художньо-творчої діяльності слухачів, яка дає можливість контролювати і спрямовувати її.

Ч е т в е р т и й розділ - "Педагогічні закономірності, принципи і методи керування процесом музичного сприймання" - присвячений розкриттю суперечностей і логіки керування процесом музичного сприймання, художньо-педагогічного спілкування як методу керування музичним сприйманням, закономірностей і принципів керування процесом музичного сприймання школярів. Процес керування сприйманням характеризується динамічністю і насиченістю подій, імпровізаційністю, несподіваними поворотами у спілкуванні, зіткненнями суджень і вражень тощо, а його складність полягає в тому, що педагогічні впливи мають бути доцільними й індивідуальними, враховувати стан кожного учня і численні фактори, які зумовляють поведінку і характер діяльності учнів. Отже, ефективність керування залежить від оптимальності педагогічних впливів і врахування всіх обставин. Оптимальність цих впливів значною мірою визначається здатністю педагога розібратися в суперечливій природі музичного сприймання учнів, у суперечностях навчального процесу.

Проведене дослідження виявило багато суперечностей процесу керування музичним сприйманням. Це, зокрема, суперечності між динамікою культурного життя суспільства і консервативністю змісту музичного навчання в школі; між високими цілями музичного виховання і масовою практикою формування музичного сприймання; між прагненням учня до самостійності і незалежності суджень і намаганням учителя нав'язати учням власні судження; між провідною роллю вчителя і самостійним характером діяльності учнів; між потребами учнів у активній музичній діяльності і можливостями їх реалізації в навчальному процесі; між сподіваннями учнів і тим, що вони отримують на уроці; між суб'єктивним характером сприймання і об'єктивним характером організації сприймання; між об'єктивно-суб'єктивними позиціями вчителя і учнів тощо. Виявлені суперечності, (судчи р-

шійною силою процесу формування музичного сприймання, виявляють значний вплив на логіку керування музичним сприйманням, в основі якої лежить передусім конкретна програма з музики. Науково виваженому підходу до проблем музичного виховання відповідають українські програми з музики для I-8-х класів, створені під нашим керівництвом на основі концепції Д.Б. Кабалевського.

Логіка керування процесом музичного сприймання характеризується сукупністю послідовних дій учителя і керованих ним учнів, спрямованих на естетичне осягнення змісту музичних творів. Це не тільки послідовність організаційних етапів чи сукупність конкретних форм і засобів реалізації педагогічних цілей, а насамперед педагогічний задум, композиція й емоційний тонус заняття, вибір ефективних шляхів організації сприймання, способів спілкування учнів один з одним і з учителем. Виявлено, що типова для вчителя система дій по відношенню до учнів є показником не тільки його методичної озброєності, але й оцінки актуальних і потенційних можливостей дітей.

У ході проведеної дослідної роботи нами визначена така логіка керування музичним сприйманням: обдумування вчителем варіантів художньо-сміслової організації слухання музики; визначення рівня усвідомлення художньої значимості музичного твору, можливого для учнів конкретного класу; передбачення /настільки це можливо/ того особистісного смислу, який вклаватимуть учні у сприйняте; виділення на цій основі провідних художньо-естетичних ідей /генералізованих ліній/ і визначення логіки розгортання художнього спілкування, які мають забезпечити естетично спрямоване с'явлення учнів до музики і до відображеного нею життя; використання на всіх етапах організації слухання музики доцільних педагогічних впливів, які зумовлюють наведення учнів на сприймання і переживання зміс-

ту музичного твору; контроль за результатами музичного сприймання і відповідне коригування керівних впливів; вироблення нових варіантів художньо-сміслової організації слухання музики. Логічна цілісність і завершеність циклу керівних впливів на основі єдності планування, організації, наведення, коригування і контролю за результатами сприймання є основними характеристиками оптимального керування цим процесом.

Керування музичним сприйманням як сукупність педагогічних дій вчителя не є самоціллю - його логічним результатом має стати осягнення учнями змісту музичного твору. Переживаючи й пізнаючи музику, учень може виявляти вплив на товаришів і вчителя своїм баченням художнього світу твору, інтерпретацією його змісту. При цьому його об'єктно-суб'єктна позиція в навчальному процесі змінюється, чергуються, накладаються одна на одну. Це визначає діалектичний характер взаємодії вчителя й учнів на уроках музики. У дисертації підкреслюється, що взаємодію вчителя і учнів на уроці музики можна розглядати як процес художньо-педагогічного спілкування, яке має підпорядковуватися законам художньої логіки, мати естетичну природу і спрямовуватися на створення атмосфери колективного естетичного переживання твору. Ми розглядаємо художньо-педагогічне спілкування як метод керування музичним сприйманням школярів, який дає можливість об'єднати всі засоби педагогічного впливу на дітей і забезпечити цілісність процесу формування музичного сприймання.

Дослідження закономірностей і принципів педагогічного керування процесом музичного сприймання належить до найважливіших завдань дисертаційної роботи. Специфіка цих закономірностей полягає в тому, що вони відбивають стійкі зв'язки і залежності між діяльністю вчителя, діяльністю учнів і музичним твором. Аналіз зв'язків і залежностей між педагогічними явищами і фактами, які спосте-

рігалися при керуванні процесом музичного сприймання, проводився у такій послідовності: спочатку розкривалися зв'язки між елементами структури, що виявляли взаємодію компонентів процесу керування музичним сприйманням; далі - причинно-наслідкові зв'язки, що відбивали розвиток процесу; нарешті, функціональні зв'язки, які визначали оптимальність перебігу процесу керування музичним сприйманням. Закономірні зв'язки виражалися у повторенні та відносній стійкості залежностей між педагогічними впливами і результатами музичного сприймання за визначених умов.

На основі проведеного дослідження виділені дві групи закономірностей, які відрізняються характером вияву за певних умов. До першої групи віднесені закономірності, властиві процесу формування музичного сприймання за своєю суттю, неодмінні за будь-яких умов. До другої групи увійшли закономірності, які виявляються залежно від характеру діяльності вчителя та учнів, змісту музичного навчання і використаних методів, у результаті дії певних чинників. Наявність двох груп закономірностей визначається об'єктно-суб'єктивним характером процесу формування музичного сприймання школярів, його зумовленістю об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

Розгляд основних питань керування процесом музичного сприймання закінчується узагальнюючими висновками щодо тих проблем, які висвітлюються у дисертаційній роботі. Звернення до проблеми формування музичного сприймання школярів з позицій педагогіки дає підстави суттєво розширити усталений погляд на зміст педагогічних знань у даному аспекті як на педагогіку музичного сприймання. Запропонований підхід вимагає перетворення педагогіки музичного сприймання в науку, яка вбирає в себе результати психології, педагогіки, музикознавства та інших наук, що вивчають увесь спектр структурних рівнів організації музично-творчої діяльності учнів.

Її предметом має стати організація художньо-творчої діяльності учнів у процесі музичного сприймання.

Проведене дослідження підтвердило основні положення нашої гіпотези і дало можливість зробити такі висновки у теоретичному і методичному аспектах:

1. Ефективність формування музичного сприймання значною мірою визначається якістю педагогічного керування цим процесом, яке має спрямовуватися на забезпечення єдності змістовної і процесуальної сторін музичного виховання, міжпредметних зв'язків і взаємодії різних видів мистецтва, колективної та індивідуальної форм музичного навчання і спілкування. Послідовне і цілеспрямоване керування музичним сприйманням школярів сприяє створенню оптимальних умов для музичного розвитку особистості, забезпечує глибоке осягнення учнями естетичного змісту музичних творів, прискорює засвоєння і систематизацію музичних знань, перехід від пізнання зовнішніх аспектів музично-образного змісту до його глибинної суті, тобто, сприяє формуванню музичної культури особистості взагалі.

2. Основний шлях формування музичного сприймання полягає у збагаченні школярів художнім і емоційним досвідом, знаннями, вміннями, навичками, значимими для естетичного осягнення змісту музичних творів. Включення у цей процес духовного потенціалу особистості, її творчих сил здійснюється шляхом розвитку активної естетичної діяльності у процесі сприймання, переживання й осмислення музики. У педагогічному аспекті ці положення підкреслюють необхідність урахування специфіки музики і особливостей її сприймання учнями, створення таких умов, які б забезпечили глибоке осягнення змісту музичних творів.

3. Процес формування музичного сприймання полягає передусім у розвитку в слухачів здатності до усвідомлення /тобто категори-

зації/ сприйнятого образу шляхом розширення їх емоційного досвіду, асоціативного фонду та уявлень і вже на цій основі - емоційно-образного категоріального апарату, з опорою на який відбувається подальший розвиток здібностей до більш тонкого розрізнення змісту, вираженого музикою. Наступний етап - спрямування набутих знань, досвіду і вмінь на глибше переживання й осмислення музичного твору. Цей етап формування музичного сприймання має свої особливості. Якщо процес пізнання полягає в осягненні об'єктивних законів, створенні своєрідних догм, завдяки чому відбувається ніби відторгнення знання від суб'єкта пізнання, то в процесі сприймання музики, навпаки, спостерігається процес "привласнення", "наближення" об'єктивного змісту твору до суб'єкта сприймання, розгляд його крізь призму суб'єктивних якостей і прагнень особистості. Це й визначає специфіку керування музичним сприйманням школярів.

4. Поняття "педагогічне керування музичним сприйманням" виражає сутність, характер і функціональний аспект діяльності вчителя музики, спрямованої на доцільну організацію художньо-пізнавальної діяльності учнів у процесі сприймання, встановлення духовної спільності вчителя й учнів, стосунків взаємної поваги і довіри. Ми розглядаємо педагогічне керування музичним сприйманням як шлях підвищення ефективності музичного виховання школярів.

5. Суть керування процесом музичного сприймання полягає у доцільному впливі на слухачів з метою організації й координації їх діяльності, спрямованої на осягнення естетичного змісту музичного твору. Педагогічному керуванню протипоказане будь-яке втручання, яке порушує інтимність спілкування з музикою, йому властиве стимулювання і вдосконалення форм його свідомого перебігу. Педагогічне керування не самоціль, а засіб досягнення цілі. Оскільки об'єктом педагогічного впливу є учень з його фізіологічними і психоло-

гічними властивостями, у виховному процесі все повинне сприяти найкращому застосуванню особистістю своїх творчих сил.

6. Педагогічне керування музичним сприйманням виступає як складна система, в якій домінує фактор зв'язку і взаємодії - прямої чи опосередкованої, безперервної чи поетапної, постійної чи змінної, але глибоко діалектичної взаємодії, зв'язків і відношень між окремими елементами системи. Кожен елемент цієї системи є відносно самостійним фактором діяльності музичного сприймання. Найменша деформація в стані хоча б одного елемента приводить до безпосередніх або опосередкованих змін в інших, накладає свій відбиток на кінцевий результат.

7. Процес керування музичним сприйманням як складна педагогічна система включає в себе елементи: виховну ціль, що передбачає виховання музичної культури особистості; зміст шкільного предмета "Музика", що забезпечує послідовне пізнання основних закономірностей музичного мистецтва, формування і розвиток сприймання музики як основи музичного виховання; систему керівних впливів, спрямованих на забезпечення оптимальних умов сприймання; сукупність характерних способів керування сприйманням, прийомів і методів, які реалізують певну педагогічну концепцію; учнів як об'єктів виховного процесу; учителя, що володіє методикою керування музичним сприйманням дітей тощо. Дана система функціонує завдяки впливу вчителя на учнів з метою досягнення навчальних цілей у процесі мотивованого художньо-педагогічного спілкування. Успіх функціонування даної педагогічної системи залежить від цілеспрямованості виховного процесу, його відповідності навчально-виховним цілям і завданням, інтересам і потребам учнів; якості музичного матеріалу і змісту навчальної інформації; знання вчителем особливостей музичного розвитку учнів; наявності доцільної системи творчих

завдань, уміння керувати цим процесом. Нерівномірність музичного розвитку учнів класу приводить до висновку про те, що керування процесом музичного сприймання має органічно поєднувати в собі дві лінії: одна з них повинна спрямовуватися на розвиток загальної музичної культури учнів, а друга - на розвиток сприймання окремих учнів, уточнення і поглиблення їх вражень.

8. Системотворним фактором процесу керування музичним сприйманням виступає, на наш погляд, його реалізаційна ланка - сприймання. Перенесення акценту на сприймання музики надає якісно нового смислу всій системі, відкриває в ній ще не використаний евристичний потенціал, підводить до висновку, що система "музика - вчитель - учень" має психолого-педагогічний характер, а отже, інший підхід до неї малоефективний. Висновок про централізоване значення слухачького сприймання принциповим для нашого дослідження. Виступаючи стрижнем педагогічного процесу, навколо якого об'єднуються різноманітні види діяльності, музичне сприймання має специфічні якості, розгляд яких вимагає не тільки функціонального аналізу, а й вивчення структури сприймання.

Для педагогічних ситуацій музичного сприймання системотворним фактором є процес вербалізації сприйнятого, тобто процес формування вербального суб'єктивного музичного образу. Переведення емоційних переживань і художніх вражень, специфічної виразності музики на мову словесно-логічних категорій і понять є процесом осмислення музики, роздумів про неї. Важливим положенням такого підходу є визнання багатомірності характеру музичного сприймання. Розгляд цього явища ізольовано від інших явищ суттєво обмежує науковий аналіз.

9. В основі керування процесом музичного сприймання знаходяться об'єктивні та суб'єктивні чинники, які детермінують педагогічну діяльність учителя. До об'єктивних чинників насамперед слід ві-

днести особливості функціонування музики в суспільстві, соціальне середовище, в умовах якого реалізуються цілі і завдання музичного виховання, реальні умови сприймання музики школярами. Суб'єктивним чинником керування процесом музичного сприймання виступає особистість самого вчителя як сукупність певних якостей і здібностей. Смислення суті об'єктивних і суб'єктивних чинників у їх діалектичному взаємозв'язку дозволяє виявити їх роль в організації сприймання музики, у доборі вчителем доцільних педагогічних впливів

ІО. Ціль керівної діяльності вчителя музики визначається його ідеальними уявленнями про її кінцеві результати і ґрунтується на об'єктивних вимогах суспільства щодо музичного виховання підростаючого покоління. Зміст діяльності вчителя як суб'єкта керівної діяльності визначають твори музичного мистецтва і суб'єктивні музичні образи, які виникають у свідомості учнів-слухачів. Зміст музичної діяльності учнів зумовлений взаємозв'язком її структурних і функціональних елементів. Структурні елементи характеризуються тезаурусом слухачів, функціональні - сукупністю вмій і навичок сприймання музики. Знання визначають змістовний аспект цієї діяльності, а вміння і навички - операційний. Обидва елементи тісно зв'язані між собою і взаємозумовлюють один одного.

ІІ. Результат керування музичним сприйманням залежить не тільки від якості роботи вчителя, але й від здатності дітей відгукуватися на музику і на керівні впливи вчителя, тобто від їх керованості. Керованість слухачів зумовлюється їх власною активністю, психічною організацією і комунікативністю. Найвже замкнуте коло - комунікативність залежить від активності слухачів, активність визначається комунікативністю - вимагає педагогічного втручання з метою прориву його і піднесення до вишого рівня. Оптимальнішою для педагогічного пропуску є керованість, яка не обмежується пасивним і то-

чням виконанням учнем вказівок учителя, а включає власну /організаційну, інформаційну, психічну/ активність тощо.

12. Ефективність керування музичним сприйманням школярів залежить від наявності інформації про учня, суттєвої на даному етапі; якості зворотної інформації про емоційно-естетичний відгук слухачів, структуру і характер переживань, рівень музичного сприймання; опосередкованості педагогічних впливів, які не допускають прямого втручання у сприймання, а "наводять" учнів на досягнення естетичного змісту твору; постійного зіставлення часткових цілей керування з досягнутим результатом і коригування педагогічних впливів на основі зворотної інформації, створення умов, які б забезпечували сприймання музики. Процес керування музичним сприйманням є спільною діяльністю вчителя і учнів, яка виступає на кожному новому етапі у нових зв'язках і взаємозалежностях. Основою керування цим процесом є створення умов, за яких можливе адекватне досягнення змісту музики й актуалізація її впливу на слухачів.

13. Під педагогічними умовами формування музичного сприймання ми розуміємо такі спеціально створені умови, які необхідні й достатні для досягнення ідейно-естетичного змісту музичних творів і посилення їх впливу на особистість. Найсуттєвішими з позицій нашої концепції керування музичним сприйманням є такі умови: а/ інформаційне забезпечення музичного сприймання; б/ формування установки на музичне сприймання; в/ виховання вміння аналізувати музику; г/ забезпечення взаємодії різних видів мистецтва на уроках музики; д/ організація творчої діяльності учнів у процесі сприймання. Ми виходили з того, що на уроці музики слід прагнути до створення таких умов, які є спільними для всіх учнів, незалежно від їх підготовки і стану. Створення цих умов ми розглядаємо як основу керування процесом музичного сприймання.

14. В інформаційному забезпеченні музичного сприймання слід виходити з таких передумов: а/ обсяг інформації, яка спрямовує сприймання, і обсяг самого твору мають дозуватися як за часом сприймання, так і за змістом і складністю музики у залежності від здібностей, підготовки і психічного стану учнів; б/ оптимальність підготовчої інформації слід визначати не лише з боку її обсягу і змісту, але й з боку відповідності музичного твору прагненням і психічному стану учнів. При цьому слід враховувати, що надмірна інформація послаблює переживання й осмислення музики, гальмує естетичну реакцію на неї. Чим загальніша інформація, яка спрямовує сприймання, тим більший простір для творчої фантазії. Водночас надто узагальнена інформація стає для слухача зайвою. З іншого боку, надмірна деталізація матеріалу також не лише ускладнює сприймання, але й знімає суттєвий вплив музики.

15. Музичне сприймання ґрунтується на відповідній настроєності /тобто установці/ слухачів на цю діяльність. Тому створення установки на сприймання є основою прогнозування наступної поведінки учнів, програмування їхньої діяльності у цілісному процесі музичного сприймання, коли втручання вчителя здебільшого небажане або затруднене. Під художньою установкою ми розуміємо готовність людини до художньої, зокрема музичної, діяльності, чекання і передбачення певного естетичного ефекту, які спираються на попередній художній досвід. Створена вчителем художня установка є тим механізмом, який дозволяє зберегти визначеність музичної діяльності у мінливих ситуаціях сприймання, забезпечити його цілісний характер, вибірковість і стійкість музичного переживання.

16. Створення установки на музичне сприймання залежить від ситуації, в умовах якої здійснюється ця діяльність. Педагогічною ситуацією музичного сприймання ми вважаємо сукупність чинників, які

у взаємодії безпосередньо створюють реальну обстановку для сприймання. Особливістю педагогічної ситуації є те, що її або спеціально створює вчитель відповідно до змісту і завдань музичної діяльності, або він враховує ситуацію, що незалежно від нього вже виникла.

17. Глибина осягнення художнього образу знаходиться у прямій залежності від того, як аналізується музичний твір. Аналіз з'єднує сприйняте із знаннями про твір, взаємно збагачуючи їх. Тому художньо-педагогічний аналіз музики - це шлях формування культури музичного сприймання школярів, що передбачає, з одного боку, створення уявлень про виразне значення і естетичну змістовність елементів музичної мови у їх цілісності, а з другого - розвиток особливої сприйнятливості до багатозначності, асоціативності музичних інтонацій. Колективно-творчий характер аналізу музики на уроці відкриває великі можливості створення умов для повноцінного творчого осягнення змісту музичних творів, розвитку музичної культури школярів.

18. Вирішенню складних завдань наведення учнів на повноцінне сприймання музики сприяє доцільне використання художніх творів інших видів мистецтва. Педагогічний зміст досягнення взаємодії мистецтв у навчальному процесі визначається тими психічними новоутвореннями, які виникають у дітей саме в результаті комплексного впливу мистецтв. Ефективність звернення до творів різних видів мистецтва полягає не в їх кількості, а в доцільності використання для заглиблення в художній світ конкретного мистецького твору. На уроці музики художньою домінантою, яка визначає педагогічну доцільність звернення до інших видів мистецтва, виступають саме музичні твори. Кожен вид мистецтва - неповторна художня цінність, і умовою його використання в єдності з іншими видами є урахування специфіч-

них особливостей, своєрідності впливу на особистість школяра. Встановлення зв'язків між творами різних видів мистецтва сприяє формуванню в учнів цілісної системи знань, озброєння їх узагальненими способами художньо-естетичної діяльності.

19. Основним інтегруючим методом керування процесом музичного сприймання є метод художньо-педагогічного спілкування, суть якого полягає в доцільній організації змістовного спілкування вчителя й учнів на основі підготовки до сприймання, аналізу й обміну враженнями про сприйнятий музичний твір. Реалізуючись через такі методи нагядення і спостереження, як бесіда, розповідь, пояснення, коментування, аналіз, моделювання тощо, художньо-педагогічне спілкування є важливим засобом формування музичного сприймання, цілісної свідомості та світогляду, ставлення до себе та інших людей. Художньо-педагогічне спілкування вчителя й учнів концентрує в собі виховні й емоційно-естетичні форми впливу і є основним способом керування процесом музичного сприймання.

20. Проведене дослідження дало можливість виявити комплекс закономірностей керування формування музичного сприймання школярів, серед яких основними є такі закономірності:

- розвиток музичного сприймання школярів досягається при їх активному включенні до музично-творчої діяльності, яка відповідає поставленій цілі. Чим активніша і різнобічніша діяльність учнів, тим глибше пізнання музики;

- активність музичного сприймання залежить від складності музичного твору, різноманітності і повторності художніх форм, міри доступності й трудності сприймання;

- чим більшу цінність має мистецтво, зокрема музика, для особистості, тим повніше актуалізується естетичне ставлення до неї у процесі сприймання;

- повноцінний процес керування музичним сприйманням можливі лише в єдності педагогічно спрямованого спілкування з дітьми і художньо-художнього й емоційно насиченого ставлення до музики ;

- ефективність керування процесом музичного сприймання школярів визначається відповідністю поставлених учителем цілей художньо-естетичним потребам учнів ;

- без урахування внутрішньої готовності слухача до сприймання педагогічні впливи вчителя будуть неефективними ;

- ефективність керування музичним сприйманням залежить від ставлення до особистості слухача як до основної ланки цього процесу ;

- підготовка інформація сприяє збагаченню сприймання лише при опорі на набутий школярами життєвий і художній досвід, рівень знань і вмінь. Наг'язування учням певної інтерпретації музичного твору призводить до зниження активності музичного слуху ;

- слухова орієнтація в звуковому потоці розвивається під впливом мотиваційної зміни одних емоційно-образних стимулів іншими, а не під впливом свідомої волевої установки, яка швидко виснажує слухача і знижує інтерес до діяльності сприймання ;

- невідповідність очікуваного і того, що реально сприймається, негативно впливає на емоційно-естетичну реакцію дітей ;

- міра деталістості й змістовності сприйнятих образів безпосередньо залежить від значимості поставленої вчителем цілі ;

- осягнення змісту музичного твору неможливе без зв'язування авторської позиції, без звернення до особистості композитора.

Виділені закономірності охоплюють основні внутрішні і зовнішні зв'язки і залежності процесу керування музичним сприйманням. Їх урахування дасть можливість визначати загальні орієнтири для науково обґрунтованого спрямування музично-виховного процесу, педагогічно доцільного керування музичним сприйманням школярів.

21. Обґрунтування відносно цілісної системи закономірностей керування процесом музичного сприймання школярів дозволило систематизувати відомі та виділити нові принципи музичного виховання, а саме: принцип спрямування педагогічних впливів на виховання особистісного ставлення учнів до музики; принцип орієнтації на духовний розвиток особистості засобами музики; принцип опори на внутрішні сили й можливості учнів у музичному сприйманні; принцип поєднання різних методів керування музичним сприйманням залежно від поставлених цілей і завдань; принцип художньо-творчого спілкування на уроках музики; принцип орієнтації на художньо-естетичні потреби і смаки учнів; принцип активізації музично-творчої діяльності учнів; принцип повторності музичних вражень; принцип формування сприймання на високому рівні складності; принцип єдності емоційного і свідомого в музичному сприйманні; принцип взаємодії мистецтв у формуванні музичного сприймання; принцип єдності педагогічних впливів і сподівань учнів; принцип мотивації музичної діяльності; принцип систематичності і послідовності керівних впливів; принцип зв'язку музики з життям.

У виділених принципах відбиті не тільки дидактичні та виховні, але й психологічні та музикознавчі закономірності керованого формування музичного сприймання школярів.

22. Ефективність керування музичним сприйманням значною мірою визначається особистістю вчителя, його світоглядом і професійною підготовкою, педагогічним талантом і майстерністю, багатством інтелекту і душевною чуйністю. Він повинен по-справжньому любити музику і вміти захопити нею дітей; знати й розуміти музику в значно більшому обсязі, ніж хоче навчити своїх вихованців; бути інформованим у питаннях педагогіки і психології, естетики і мистецтвознавства, постійно збагачуватися новими знаннями.

Проведене дисертаційне дослідження відкриває перспективи вивчення проблем музичної педагогіки у таких напрямках: розвиток керівності учнів у процесі різноманітної музичної діяльності; розкриття взаємодії вчителя і учнів у музично-виховному процесі, взаємозалежностей педагогічного керування і самоорганізації музичної діяльності учня; дослідження функцій різних видів музичної діяльності у процесі формування музичного сприймання, шляхів і методів розвитку художньо-образного мислення школярів у процесі музичної діяльності; теоретична розробка категоріального апарату музичної педагогіки: ціль, завдання, метод, структура, процес музичного виховання тощо.

Основний зміст дисертації відбитий у таких публікаціях автора:

I. Навчально-методичні посібники

1. Розкриття героїчної теми на уроках музики в 5-7 класах. - К.: Рад.школа, 1987. - 62 с.
2. Художньо-педагогічний аналіз музичних творів у школі. - К.: Рад.школа, 1989. - 72 с.
3. Керівництво процесом сприймання музики школярами. - К.: Рад.школа, 1990. - 64 с.
4. Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики. - К.: Освіта, 1991. - 48 с.
5. Викладання музики у молодших класах: 4-й клас. - К.: Освіта, 1992. - 64 с.

II. Шкільні програми

1. Програма / з поурочною методичною розробкою / середньої загальноосвітньої школи: Музика, I-4 класи. - К.: Голов.управ.шкіл МО УРСР, 1987. - 143 с. / Керівник авторської групи /.
2. Програма середньої загальноосвітньої школи: Музика, I-4 класи. - К.: Рад. школа, 1988. - 88 с. / Керівник авторської групи /.
3. Проект програм з музики середньої загальноосвітньої школи та поурочні методичні розробки: 5-8 класи. - К.: Рад.школа, 1990. - 80 с. / Керівник авторської групи /.
4. Программы по музыке средней общеобразовательной школы и поурочные методические разработки: 5-8 классы. - К.: Освіта, 1991. - 104 с. / Керівник авторської групи /.
5. Програми з музики середньої загальноосвітньої школи та поурочні методичні розробки: I-4 класи. - К.: Освіта, 1991. - 134 с. / Керівник авторської групи /.
6. Програми з музики середньої загальноосвітньої школи та поурочні методичні розробки: 5-8 класи. - К.: Освіта, 1992. - 98 с. / Керівник авторської групи /.

III. Статті в наукових збірниках і журналах

1. Джерело високих почуттів // Радянська школа. - 1977. - №7. - С.54-58.
2. Виховувати красою подвигу // Увага: Підлітки - К.: Мистецтво, 1977. - С.44-53.
3. Застосування моделювання у музичному сприйманні // Методичні рекомендації з питань музично-естетичного виховання молоді. - Вінниця, 1978. - С.28-36.

4. Педагогічні умови слухання музики в школі // Удосконалення змісту, форм і методів естетичного виховання в школі. - К.: БДІ педагогіки УРСР, 1980. - С.54-58.

5. Для виховання підлітків // Музика. - 1982. - №3. - С.23-24.

6. Метод моделювання у формуванні музичного сприймання школярів // Музика в школі. - Вип.8. - К.: Муз.Україна, 1982.- С.25-32.

7. Управління процесом формування музичного сприймання школярів // Педагогіка: Респ.наук.-метод.зб. - Вип. 21. - К.: Рад.школа, 1982. - С.22-29.

8. Педагогічні умови формування музичного сприйняття школярів // Музика в школі. - Вип. 9. - К.: Муз.Україна, 1983. - С.36-42.

9. Особливості естетичного сприйняття героїчної музики підлітками // Педагогіка: Респ.наук.-метод.зб. - Вип.22. - К.: Рад.школа, 1983. - С.29-36.

10. Педагогічна ситуація сприйняття музики школярами // Музика в школі. - Вип. II. - К.: Муз.Україна, 1987. - С.14-19.

11. Педагогічний аналіз ситуацій сприйняття музики школярами // Педагогіка: Респ.наук.-метод.зб. - Вип 27. - К.: Рад.школа, 1988.- С.76-82.

12. Педагогічні проблеми оволодіння новою програмою з музики // Початкова школа, 1990. - №8. - С.51-55 /у співавторстві/.

13. Формирование эстетического отношения школьников к героическому в искусстве // Формирование эстетического отношения к искусству. В 6-ти т. Т.4. - М.: АПН СССР, 1991. - С.82-87.

14. Музичний фольклор у вихованні молодших школярів // Початкова школа. - 1992. - №9-10. - С.36-39.

Лес

459809

AB 29.128